
KONFERENCIA

FRICZ TAMÁS

Önkorlátozó és önfelértékelő pártrendszerek: a magyar pártrendszer önfelértékelő jellege és annak okai

A pártrendszerekkel, azok tipizálásával foglalkozó szakirodalom gazdagítására az új kelet-, illetve közép-európai demokráciák, és így a magyar demokrácia elmúlt 10-11 éves valósága meggyőződésem szerint jó lehetőséget kínál.

E régió pártosodása a nyugat-európai „klasszikus” modelltől teljesen eltérő történelmi, külpolitikai, kulturális és társadalmi feltételek között zajlott le és zajlik, és e kezdeti feltételek mind a mai napig – és nyilvánvalóan hosszabb távon is – befolyásolják, meghatározzák e pártrendszerek működését. Az eddig ismert nagy pártrendszerelméletek (legyen szó Duverger, Sartori, Rose vagy Katz-Mair teóriájáról) kifejezetten a nyugati demokráciák pártrendszeire „méretezettek”, és automatikusan nem vehetők át, nem alakíthatók mondjuk a magyar pártrendszer jellemzésére és tipizálására. (Nem is beszélve arról, hogy már az eredeti terepükön való alkalmazásuk kapcsán is jelentős és indokolt kritikák érik a klasszikus elméleteket.) Mindez azonban nem azt jelenti, hogy egy teljesen specifikus, egyedi, „posztkommunista” pártrendszer-tipológia kidolgozására lenne szükség, hiszen ez azt jelentené, hogy a kelet-közép- és közép-európai pártrendszerek működése minden részletében eltér a nyugati pártrendszerekétől, és így nincs létjogosultsága az összehasonlításnak sem).

Erről azonban koránt sincs szó. A posztkommunista országok jelentős része, különösen az úgynevezett „visegrádiak” (Lengyelország, Csehország, Magyarország; kevésbé Szlovákia) mindig is Nyugat-Európa vonzáskörzetében éltek. Pártrendszereik kezdettől fogva a nyugat-európai modellt tartották a követendő példának, igyekeztek a Nyugaton évtizedek alatt kialakult pártcsaládokhoz és politikai tagoltságokhoz alkalmazkodni. Ezen országok választópolgárainak mentalitása, motivációi sok

tekintetben hasonulnak a nyugati választópolgárokéhoz, annak a folyamatnak a keretében, amelynek során a nyugatiak a modern korból a posztmodern válságjelenségek korszakába jutnak, a „keletiek” pedig premodern állapotból azonnal a posztmodern krízisbe csöppennek – és ez utóbbiban „találkoznak” politikai problémáik.

A Nyugat-Európa vonzáskörzetében maradt új demokráciák pártrendszerei a maguk kiforratlanságával és védtelenségével együtt szembesülnek a posztmodernnek nevezett kor politikai válságjelenségeivel. Amíg a nyugati pártokat és pártrendszereket évtizedek alatt kiformált intézmények és védőhálóok óvják a válságoktól – amelyek elfedik belső problémáikat –, addig az új demokráciák pártjait nem óvják tradíciók és intézmények, s így, e védelem nélkül szembesülnek az új kihívásokkal és reagálnak jól vagy rosszul azokra. Reakcióik, magatartásuk, válaszaik stb. mégis az európai térben megjelenő problémákra adott válaszok, és emiatt nyugat-európai szemmel is értelmezhetők.

Az új, főként közép-európai demokráciák pártrendszereinek sajátosságai alapján tehát nem pusztán az ottani pártrendszerek működése ítéltető meg, hanem egy olyan tipizáció válik lehetővé, amely tanulságokkal szolgál a nyugati pártrendszerek jellemzését illetően is. Tanulmányomban éppen egy olyan *pártrendszer-tipizációt* kísérlek meg leírni, amelynek kidolgozását döntően az új demokráciák pártrendszereinek sajátosságai motiváltak, ám hatókörét tekintve talán túlmutat ezen a régióon, s általában a demokratikus pártrendszerek *egyfajta* – talán újfajta – besorolását teszi lehetővé.

A PÁRTRENDSZEREK MŰKÖDÉSI KARAKTERE

Tipizációs kísérletem a pártrendszerek *dinamikáját* helyezi előtérbe, arra kérdez rá, hogy *az adott pártrendszernek milyen a működési karaktere*, melyek e karakter szubsztanciális vonásai. Másképpen fogalmazva: a vizsgálat szempontja az, hogy a pártrendszer miként helyezkedik el a társadalom, a politika egészében, azaz milyen társadalmi és politikai státust szánnak neki az őt alkotó intézmények és szereplők.

Ez a megközelítés tehát látszólag a politikai aktorok *szubjektív szándékaira* helyezi a hangsúlyt – mögötte azonban kétfajta megfontolás húzódik. *Egyfelől* az, hogy a politikai aktorok cselekedetei mindig csak a jég-hegy csúcsát jelentik. Az, hogy egy párt miért választ ilyen vagy olyan stratégiát, nem pusztán szubjektív elhatározás kérdése. A politikai cselekvések mögött a külső, mondhatnánk „objektív” hatótényezők sokasága húzódik meg, olyan társadalmi, történelmi, kulturális és egyéb hatótényezők, amelyek keretei között egy pártvezetés nem tehet azt, amit akar, illetve, amit tesz, az mindenképpen *valamifajta* összefüggésben áll a külső, „tárgyi” tényezőkkel.

Másfelől viszont az is tény, hogy a politika mindig is a lehetőségek, az értékek világa volt – jobban, mint bármilyen más terület –, és ezért meghatározott feltételek között is óriási mozgásterük van a politikai aktoroknak, így a pártoknak. Sőt, a pártok azok a kivételes politikai kép-

zödmények, amelyek az adottságként létező teljes politikai és társadalmi tér megváltoztatását is célul tűzhetik ki, ha helyzetértékelésük ilyen következtetésekre juttatja őket.

A pártrendszerek működési karakterére való rákérdezés mögött tehát az a belátás húzódik, hogy a pártok ugyan nagymértékben beágyazódtak saját társadalmi és politikai környezetükbe, ám egyben ők hivatottak arra is, hogy a működésüket is meghatározó viszonyok teljes átalakítására törekedjenek. Vagyis az *adott viszonyokat értékelő szubjektív szándék kiemelkedő szerephez jut vagy juthat*, s ebben a pártok mint aktorok relatíve nagyfokú szabadságot élveznek. Talán sehol máshol nem olyan fontos és lényeges a szubjektív akaratot és szándékot elemezni, tipizálni, mint éppen a pártok és pártrendszerek esetében.

Pártrendszer-tipizáció tudományos előzményei mindazok a vizsgálatok, amelyek nem formális, hanem tartalmi kritériumokat alkalmaztak, s igyekeztek a pártrendszerek, a demokráciák működését szélesebb társadalmi összefüggésekbe ágyazni. Így a következő fontosabb szerzőket kell megemlítenem:

Gabriel Almond, aki megkülönböztette egymástól a homogén (angolszás) és fragmentált (kontinentális) politikai kultúra-típusokat, s ebből vezette le azt, hogy milyen demokráciák és pártrendszerek alakulhatnak ki adott országokban;¹

Giovanni Sartori, aki a pártrendszerek máig klasszikusnak tekinthető tipizációját készítette el; tipológiája alapjául – a számszerű kritériumok mellett – tartalmi kritériumokat állított, jelentős mértékben Almond nézeteire alapozva;²

Klaus von Beyme, aki finomította, bővítette, gazdagította Sartori rendszerét, viszont lényeges pontokon kritizálta számszerűséggel kapcsolatos kritériumait, amivel a pártok és a társadalmi, politikai, kulturális adottságok közötti összefüggések vizsgálatára helyezte a hangsúlyt;³

Arendt Lijphart, aki ugyan demokráciamodelleket dolgozott ki – erősen támaszkodva Almond és Sartori téziseire, kategóriáira –, ám azok és a pártrendszer-típusok közötti kapcsolódások elemzése igen termékenyítő szempontokat ad.⁴

Pártrendszer-tipizáció is ezt az iskolát kívánja követni, amennyiben a társadalmi és politikai hatótényezők sokaságának elemzéséből próbál következtetni a pártrendszer működési karakterére, illetve fordítva, a pártrendszer működési karakteréből igyekszik következtetéseket levonni a politikai rendszer és a tágabb társadalmi rendszer sajátosságaira. A tipizáció célja tehát az, hogy ne pusztán egy statikus képet adjon egy adott ország pártrendszerének működéséről, hanem dinamikájában, esetleges változásában mutassa be azt.

Működési karaktereiket tekintve a pártrendszerek lehetnek a) önkorlátozók, b) önfenntartók, c) önfelértékelők.

Az *önkorlátozó pártrendszerek* aktorai fontosnak tartják pártrendszerük szerepét a politikai és társadalmi életben, de elfogadják azt, hogy mellette egyenrangú fórumok működnek a politikai rendszeren belül, illetve a társadalomban. Jellemző, hogy a pártrendszer „felkínálja” ugyan saját témáit, ideológiai tagoltságát, ellentéteit, de egyben igyekszik azo-

kat a társadalom, a választópolgárok elvárásaihoz igazítani, és rugalmasan próbál alkalmazkodni a társadalmi érdekszervezetek, az önkormányzatok, a civil szervezetek, egyáltalán, a közvélemény „ajánlásaihoz”. A pártrendszer tehát *nem terjeszkedő*, hanem adott esetben döntéshatárokörlátozó jellegű. Az önkorlátozó pártrendszerek a demokrácia stabilizátorai, azon alapvető tulajdonságuk miatt, hogy nyitottak és fogékonnyak a társadalmi környezet hatásaira, rugalmasan alkalmazkodnak az új kihívásokra. (Ebben az is benne rejlik, hogy ha a társadalom igényei megkövetelik, akkor a pártrendszer képes áttérni az önfenntartó vagy kényszerhelyzetben az önfelértékelő szerepre is.)

Az *önfenntartó pártrendszerek* aktorai már központi jelentőségűnek tartják pártrendszerük szerepét a politikai és a társadalmi életben, de *nem kizárólagosnak*. Ebből következően a politikai döntéshozatalban nem kívánnak kizárólagos szerepre és hatalomra szert tenni, igyekeznek helyet adni más típusú politikai szerveződéseknek (érdekképviseléseknek, kisebbségeknek, helyi szerveződéseknek), és a civil társadalom különféle szerveződéseinek is. Az ilyen pártrendszer a saját ideológiai tagoltságát, értékrendjét, konfliktusait „ajánlja” a társadalomnak, de nem igyekszik rákényszeríteni. A politikai rendszer ebben az esetben pártelví, pártközpontú, de a pártrendszer *nem terjeszkedő*; amennyiben a társadalom felől kellő ellenhatások érkeznek, akkor a pártrendszer arculata, tagoltsága módosul, hatókörének mérséklődése helyet biztosít más politikai szerveződéseknek is. Az önfenntartó pártrendszerek a demokrácia működését stabilizálják, mert saját belső ellentéteik nem „uralkodnak el” a társadalmon. Ám az önfenntartó rendszer könnyen átalakulhat önfelértékelő rendszerré, amennyiben a társadalom oldaláról – bármilyen oknál fogva – hiányoznak a kellő ellensúlyok, az alulról jövő szerveződések, érdekképviselések stb., amelyek önmagukban mérsékelni képesek a pártrendszert.

Végül az *önfelértékelő pártrendszerek* aktorai saját rendszerük társadalomban, politikai életben, alkotmányos és intézményi rendben betöltött szerepét központi jelentőségűnek ítélik. Ebből következően témáikat, értékeit, politikai-ideológiai tagoltságukat igyekeznek rávetíteni a társadalom egészére, döntési és hatalombefolyásolási lehetőségeiket állandóan növelni kívánják. Ezek a pártrendszerek alapvetően *terjeszkedők*: a parlamenti és a szokásos pártéleten túl az érdekképviselésekben, az önkormányzatokban, a civil társadalom egészében és a társadalom többi alrendszerében is jelen vannak. Az önfelértékelő pártrendszerek potenciálisan veszélyt hordoznak a demokrácia egészére nézve, mert belső konfliktusaik, vitáik, tagoltságaik könnyen túldinamizálódnak, túllépnek a szokásos pártverseny keretein, s ez politikai krízisekhez, válságszituációkhoz vezethet.

KRITÉRIUMOK

A fenti alaptípusok felvázolása után felmerül a kérdés, hogy vajon egy ország pártrendszerét milyen alapon lehet az önkorlátozó, az önfenntartó vagy az önfelértékelő típusba besorolni. Ahhoz, hogy erre válaszolni tudjunk, szükségünk van egy kritériumrendszerre, amelynek alapján eldönthetővé válik a típusokhoz tartozás kérdése.

Az egyes kritériumok és a három pártrendszer típus összefüggéseit először egy táblázatban adom meg, majd szöveges megjegyzéseket fűzök mindegyikhez.

	Pártrendszer típusok		
	Önkorlátozó	Önfenntartó	Önfelértékelő
1. A pártosodás jellege	a civil társadalom részvételével	a civil társadalom korlátozott részvételével	elitista, a civil társadalom részvétele nélkül
2. A pártrendszer elhelyezkedése a politikai rendszerben	nem pártelvű (pl. elnöki rendszer)	részben pártelvű (pl. félelnöki rendszer)	pártközpontú
3. A demokrácia modellje (Sartori és Lijphart nyomán)	centripetális vagy konszenzuális demokrácia	centripetális vagy konszenzuális demokrácia	centrifugális demokrácia
4. A pártszervezet demokratizmusának jellemzői	a tagság által támogatott széles platformosodás	széles platformosodás	elitista jellegű platformosodás vagy hatalomkoncentráció
5. A választási rendszer	arányos rendszer	arányos vagy többségi vagy vegyes rendszer	többségi rendszer
6. A társadalom állapota, társadalmi törésvonalak	egymást keresztező törésvonalak	egymást keresztező vagy markáns törésvonalak	markáns törésvonalak, vagy kialakulatlan, halvány törésvonalak
7. A nemzetközi viszonyok hatása a pártrendszerre	nincs függetlenségi probléma	nincs vagy nagyjából megoldott a függetlenségi probléma	független államképződés követelménye
8. A politikai kultúra	homogén	homogén vagy részben fragmentált	erősen fragmentált

	Pártrendszer-típusok		
	Önkorlátozó	Önfenntartó	Önfelértékelő
9. A pártrendszer és a társadalom kapcsolata	szoros kapcsolat	részleges kapcsolat	kapcsolathány
10. A pártok fel-fogása a demokráciáról, a demokrátiás normákról	azonos, nem vitatott konszenzuális	nagyjából azonos, többnyire konszenzuális	nem azonos, vitatott, konfliktus
11. A társadalom elvárása a pártrendszerrel szemben	korlátozó	mérséklő	felértékelő

1. *A pártosodás jellege.* Azokban az országokban – ezek főleg a nyugat-európai országok –, ahol a pártosodás erős civil társadalmi, állampolgári részvétel mellett, esetleg forradalmak és tömegmegmozdulások során alakult, formálódott, ott a pártok feletti társadalmi kontroll a demokratikus pártrendszerek kialakulása utáni évtizedekben is fennmaradt. Lipset és Rokkan fejtették ki klasszikusnak számító törésvonal-elméletükben, hogy a nyugat-európai pártosodás, párttagoltság a 20. század első évtizedeiben a társadalmi törésvonalak alapján alakult ki, s az eredeti törésvonalak azóta is megőrizték jelentőségüket.⁵ Mindez igen erőteljesen valószínűsíti, hogy ilyen esetekben a pártrendszer nem válik önfelértékelővé – a társadalmi *közvélemény* ereje, befolyása korlátozza azt.

Ezzel szemben az 1989-es demokratizációs hullám a kelet-európai kommunista országokban másként alakult. Itt a demokratizációs lehetőségek megnyílásával párhuzamosan elinduló pártosodás gyakorlatilag a civil társadalom támogatása és részvétele nélkül zajlott le. Ebben a régióban tehát *elitpártosodás* történt, amelynek következményeképpen az elit csoportok óriási szabadságot élveztek a párttagoltság, a pártverseny, egyáltalán, a pártrendszer működésének meghatározásában. A civil kontroll hiánya óhatatlanul a pártok önfelértékelő jellegét erősítheti fel.

2. *A pártrendszer elhelyezkedése a politikai rendszerben.* Lényeges kritérium az, hogy a pártok, a pártrendszer miként helyezkedik el az alkotmányos jogrendben; e kérdés pedig szoros összefüggésben áll az adott ország (demokratikus) kormányzati rendszerével. A politikatörténeti tapasztalatok azt mutatják, hogy az erős elnöki rendszerekben (mint például az Amerikai Egyesült Államokban vagy Ukrajnában, illetve részben Oroszországban vagy egyes latin-amerikai országokban) a pártok, a pártrendszer politikai jelentősége, súlya csökken. Ez mondható el Franciaországról is, ahol ugyan „csak” félelnöki rendszer van, ám a francia politi-

kai és kulturális hagyományok szerves része a „pártosodás” bizonyos mértékű elítélése.

Kelet-, illetve Közép-Európában az új demokráciák többsége a parlamentáris rendszert választotta; a parlamentáris rendszerekben a pártok központi jelentőségre tesznek szert a politikai rendszer egészében. (Érdekesség, hogy még a félelnöki elemeket felmutató Lengyelországban és Romániában is jelentős, sőt döntő súlyuk van a pártoknak.) A pártközponitú parlamentáris rendszerek pedig inkább az önfelértékelés, mintsem az önkorlátozás irányába mutatnak. Ezzel együtt a nyugat-európai parlamentáris rendszerek nagy részében nem mutatkozik erőteljesnek az önfelértékelő tendencia.

3. *A demokrácia modellje.* A Lijphart a politikai kultúra állapota (Almond) és a politikai elit magatartása alapján megkülönböztet centripetális, konszenzuális és centrifugális demokráciákat. A centripetális demokráciákban a politikai kultúra homogén, az elitek magatartása kompetitív; a konszenzusos demokráciákban a politikai kultúra fragmentált, ám a politikai elitek magatartása megegyezéskereső, konszenzuspárti; a centrifugális demokráciákban pedig a politikai kultúra fragmentált, és az elitek politikája is versengő, konfliktusorientált.

A konszenzuális demokráciákban, ahol az elitek megegyezésekre törekednek, kimutatható az önkorlátozásra vagy önfenntartásra irányuló magatartás (Ausztria, Svájc, Belgium, Hollandia, Luxemburg). A centripetális demokráciákban létezhetnek önkorlátozó (skandináv államok), vagy önfenntartó (Nagy-Britannia) pártrendszerek is. Ezzel szemben a centrifugális demokráciákban a legtöbb esetben a pártok önfelértékelése mutatható ki, mint például a IV. Köztársaság Franciaországában, illetve a „tegnapi” és „mai” Olaszországban. A posztkommunista országokban az olyan centrifugális demokráciák a jellemzők, amelyek politikai kultúrája fragmentált, politikai elitje erősen versengő. Így e régióban a demokrácia eddig kialakult modellje a pártrendszer önfelértékelésének irányába mutat.

4. *A pártok belső működésének, demokratizmusának jellemzői.* A pártok belső életét illetően megkülönböztetett jelentősége van annak, hogy mennyire adottak a pártvezetésben, a szervezeti életben a platformosodás lehetőségei.⁶ Ha egy pártban az alapszabály szerint és ténylegesen is elfogadott a platformosodás, a különféle irányzatok jelenléte, akkor ez a párt(ok) önkorlátozása vagy önfenntartása irányában hat, hiszen a külső terjeszkedést a demokratikus belső rend, illetve a pártvezetésen belüli konkurencia korlátozza. Abban az esetben azonban, ha egy párton belül erőteljes hatalomkoncentráció valósul meg, ha nincs platformosodás, ha egy szűk csoport tartja a kezében a hatalmat és nincs pártszervezeti demokrácia, akkor a külső terjeszkedést, az önfelértékelést nem korlátozza-korlátozhatja semmilyen belső erő.

Nyugat-Európa e tekintetben változatos képet mutat, ám a hagyományos, nagy taglétszámú tömegpártok, illetve néppártok (szociáldemokrata, kereszténydemokrata stb. pártok) esetében ritkább a tagsággal, a platformokkal teljesen szembeforduló autokratikus vezetés – bár előfordul ez is. Az új demokráciákban viszont *általános jellegzetesség* a párttag-

ság rendkívül alacsony aránya, a pártszervezeti demokrácia formalizmus, a platformok gyakori visszaszorítása, az *elitista jellegű pártvezetés*. Mindebből következik a külső terjeszkedés iránti igény; a pártelitiek külső hatalmuk és befolyásuk növelésével igyekeznek megteremteni, megszilárdítani a pártszervezeten belüli monolit pozíciójukat.

5. *A választási rendszer hatása.* Először M. Duverger fejtette ki azt az általános szabályt, hogy az arányos választási rendszerek a sokpártrendszer, míg a többségi választási rendszerek a kétpártrendszer kialakulását segítik elő.⁷ Továbbmenve, ahol a többségi szisztéma két nagy, koncentrált erejű pártot hoz létre, ott a két párt politikai, sőt társadalmi súlya és szerepe is óhatatlanul felértékelődik. Arányos választási rendszerek esetében viszont, ahol többpártrendszer, illetve sokpártrendszer jön létre, más kritériumok hatásai döntenek el véglegesen, hogy a pártrendszer önkorlátozó, önfenntartó vagy önfelértékelő lesz-e.

A klasszikus többségi szisztéma, az egyfordulós, egyéni választókerületekre épülő westminsteri modell Angliában két-, illetve két- és fél pártrendszert hozott létre, s egyben a pártrendszer felértékelődését eredményezte. Általában is elmondható, hogy az angolszász országokban két- vagy két- és fél pártrendszerek alakultak ki, s a pártrendszerek önfenntartása, esetleg önfelértékelődése figyelhető meg. Nagy kivétel az Egyesült Államok, ahol ugyan „tisza” kétpártrendszer van, ám az erős elnöki rendszer miatt korántsem beszélhetünk önfelértékelő pártrendszer-ről, sőt, ennek az ellenkezője, az önkorlátozás a jellemző vonás.

(Megjegyzendő itt, hogy a választási rendszer-pártrendszer összefüggésének Duverger-féle arányszabálya korántsem teljesül minden esetben. Ausztriában az arányos választási rendszer ellenére két domináns pártra épül a pártrendszer; Olaszországban viszont az 1993-ban bevezetett többségi választási rendszer ellenére még mindig sokpártrendszer-ről beszélhetünk.)

Ha a kelet-, illetve közép-európai új demokráciákat nézzük, akkor azt látjuk, hogy sokféle választási rendszert alkalmaztak ezek az országok. A totális többségi rendszertől (Ukrajna) a teljesen arányos rendszerig (Lengyelország 1991-ben) terjed a skála, mégis leginkább az arányosságra törekvő választási rendszerek alkalmazása a jellemző (a magyarországi, mint jól tudjuk, köztes szisztéma, amely a többségi modell felé hajlik). Am érdekes jelenség, hogy a választási rendszerektől némileg függetlenül mindenütt *sokpártrendszer* alakult ki, ugyanis a rendszerváltás kezdetétől az elitcsoportok jelentős fragmentációja érvényesült a pártosodásban, a pártok és irányzatok sokaságát hozva létre. A megosztottságot, a fragmentációt a választási rendszerek nem vagy csak részben tudják kompenzálni. (Erre jó példa Lengyelország: 1991-ben a teljesen arányos rendszer „hatására” 29 párt került a parlamentbe; 1993-ban az 5 százalékos választási küszöb és a „vegyes” választási rendszer hatására már csak 6 párt.)

Nem a sokpártrendszer azonban az elsődleges oka annak, hogy az új demokráciákban az önfelértékelés a jellegzetes mozzanat.

6. *A társadalom állapota, a társadalmi törésvonalak.* Lipset és Rokkan fejtik ki azt, hogy egy ország konszolidáltsága szempontjából kiemelke-

dő szerepet játszanak a társadalmi törésvonalak, azok jellege, kialakulásuk sorrendisége, egymáshoz való viszonyuk.⁸ Azokban az országokban, ahol a nagy társadalmi törésvonalak (vallási-egyházi, nemzeti-etnikai, tulajdonos-bérmunkás, ipari-agrár) egymás után és nem egyszerre jelentkeznek, valamint ahol a pragmatikus, a gazdasági, és nem a kulturális, a világnézeti törésvonalak dominálnak, ott lehetőség nyílik konszolidált politikai fejlődésre (mint például az angolszász országok többségében). Fontos az is, hogy a különféle törésvonalak keresztezzék egymást; ilyen esetben az emberek bizonyos csoportjait egyes törésvonalak szétválasztják, mások viszont összekötik, azaz nem kerülnek minden területen élesen szembe egymással –, az ellentétek „kioltják” egymást.

Más a helyzet akkor, ha egy adott országban egyszerre jelentkezik több törésvonal, és ezek egymásra rakódnak (azaz, a polgárok csoportjai minden konfliktusvonalon szembekerülnek egymással), ráadásul a meghatározó törésvonalak kulturális-ideologikus jellegűek. Ezekben az esetekben a társadalmi és a politikai élet azonos logika alapján oszloposodik,⁹ s az egyes társadalmi csoportokat képviselő pártok önfelértékelése elkerülhetetlen jelenség. Ezekben az esetekben az válik döntő kérdéssé, hogy a pártok elitjei hogyan néznek szembe a kölcsönös önfelértékelésből adódó destabilizációval, politikai válságállapotokkal. A nyugat-európai példák sokasága mutatja, hogy *erőteljes társadalmi nyomásra* a pártok elitje változtatott az önfelértékelő magatartáson, *tudatosan átértékelt* egy kölcsönösen önkorlátozó, de legalábbis önfenntartó magatartásra, s ezáltal fokozatosan kezelni volt képes a súlyos társadalmi és politikai konfliktusokat. (Sikeres példája ennek Ausztria, Svájc, Belgium, Hollandia, Norvégia, Franciaország stb.) Kétségtelen az is, hogy nem mindegyik országban sikerült e magatartásváltást végrehajtani, s ezekben az országokban jellemzőek is az állandó válsághelyzetek és a destabilizáció. (Itt kell említeni az északír nyelvi, etnikai és szociális törésvonalat, illetve például az olasz ideológiai megosztottságot.)

A posztkommunista országokban a nyugat-európai modellhez képest sajátos helyzet alakult ki. E régió országainak többségében ugyanis sajátos módon szétvált egymástól a politikai és a társadalmi szféra. A kommunista, illetve államszocialista évtizedek után a társadalomban még korábban meglevő törésvonalak szétporladtak, felszámolódtak. A demokratizáció, a pártosodás atomizálódott, politikailag tagolatlan társadalmakban kezdődött el, amelyekben igazából nem mutatkoztak politikailag megragadható törésvonalak. Ezzel szemben a politikai szférában, a pártok és politikai aktorok között igen erőteljes, és döntően kulturális, etnikai, ideológiai, világnézeti konfliktusvonalak képződtek, s ezek gyakran egymásra is torlódtak. Így a pártok nem tudtak a nem igazán létező társadalmi törésvonalakhoz kapcsolódni, ehelyett a saját, immanens ellentéteiket alakították „törésvonalakká”. A felülről kialakított konfliktusvonalak korántsem gazdaságiak, pragmatikusak, ha tetszik „*profának*” – ilyen esetekben lehetséges a megegyezés –, hanem ideologikusak, értékorientáltak, alapelvekhez kötődőek, ha tetszik „*szentek*” –, az ilyen ellentétek esetében pedig a konszenzus lehetősége kicsi. A következő legfontosabb konfliktus- vagy törésvonalak jelentek

meg a posztkommunista országok körében: a) az *antiszocialista-szocialista ellentét*, azaz az utódpartok és a többi „ellenzéki” párt ellentéte; b) a *modernizációs konfliktusvonal*, ideológiai értékválasztás alapján; c) a *nemzeti–kozmpolita ellentét* és d) az *etnikai konfliktusok*.

Ahol az etnikai konfliktusok erőteljesek maradtak, ott az ellentétek, az „önfelértékelés” polgárháborúkba vagy igen radikális politikai küzdelmekbe torkolt (Jugoszláviában, Boszniában, Romániában, Szlovákiában, az orosz utódállamok egy részében), Ahol viszont nincsenek etnikai konfliktusok, ott a belpolitikai életet unos-untalan erőteljes „rángatódzások” jellemzik (Lengyelországban, Csehországban, Magyarországon stb.). Az ideologikus, kulturális politikai törésvonalak uralma, melyek a társadalmi törésvonalak „helyett” dominálnak, általában a pártrendszerek önfelértékeléséhez vezetnek.

7. *A nemzetközi viszonyok hatása a pártrendszerre.* Kircheimer fejt ki egyik nagy hírű tanulmányában,¹⁰ hogy a pártoknak az új, demokratikus államrend megteremtésekor *alapvető problémákat kell megoldaniuk* (a nemzeti egység megteremtését, az alkotmányos rend érvényesítését, a lakosság integrálását a rendszer egészébe, illetve a civilizációs javak igazságos elosztását a társadalmi csoportok között), és az a szerencsés, ha ezek időben elosztva, s nem egyszerre jelentkeznek. Rokkan ehhez hozzáteszi,¹¹ hogy azok a szerencsés országok, amelyeknek a nemzetvé válás kínkeserves folyamatán még kellő időben, más, nagy társadalmi törésvonalak megjelenése *előtt* sikerül eredményesen túljutniuk.

A nyugat-európai országok jelentős részének még addig sikerült *független nemzetállammá* formálódni (ha időnként véres eszközökkel is), mielőtt más, jelentős társadalmi problémák a felszínre jöttek a XIX. század második felétől kezdve. (Leginkább Angliának sikerült ez, de jó példa erre Franciaország és Németország is). Ennek következményeképpen a demokratizáció során a pártoknak nem kellett a független államképződés követelményeivel *is* szembenézniük: főleg azzal a négy törésvonallal kellett számolniuk, amelyeket korábban említettem. Így nem kellett nagy, „nemzetmentő” pártokká válniuk, ami óhatatlanul *jelentős önfelértékeléshez* vezet. Tény ugyanakkor, hogy egyes államokban még mindig megoldatlanok a nemzeti és etnikai dilemmák (mint Észak-Írországon, Belgiumban, Kanadában, Spanyolországban stb.), és ezeken a helyeken a pártrendszerek önfelértékelése irányába ható tényezők igen erősek.

Aligha kérdéses ugyanakkor, hogy 1989-ben a volt kommunista országok, felszabadulva a Szovjetunió uralma alól, a független államképzés követelményével *is* szembe találták magukat (a sok más egyéb, nem csekély társadalmi és gazdasági probléma mellett). Ráadásul a Szovjetuniótól való államjogi és/vagy politikai függetlenség kivívása után azonnal felszínre kerültek az egyes országokon belüli addig szőnyeg alá söpört, fel nem oldott *etnikai ellentétek és rendezetlenségek*. Mindezek mentén jöttek létre a nagy nemzeti, gyakran *nacionalista pártok* (Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovákiában, Azerbajdzsánban stb.), illetve erős kisebbségi öntudattal rendelkező *etnikai pártok* (Romániában, Szlovákiában stb.).

Am még ott is, ahol az etnikai problémák nagyjából rendezettek – mint Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban –, a pártoknak az új, független, immáron „hivatalosan” is Nyugat felé orientálódó nemzeti identitás megteremtésén kell fáradozniuk. Ebben a tekintetben pedig a „nemzetiek” és a „kozmpolitikák” ellentéte éleződik ki (ami mögött Magyarországon például a történelmi népi–urbánus ellentét húzódik meg), s e politikai közegben minden egyes párt, aktor önmagát tartja a nemzet egyedül adekvát képviselőjének. Mindez határozott önfelértékelődéshez vezethet.

8. *A politikai kultúra hatása.* Almond különbséget tett a *homogén* (általában angolszász) és a *fragmentált* (általában kontinentális) politikai kultúrájú országok között, s arra a következtetésre jutott, hogy a homogén politikai kultúrájú országokban sokkal jobbák a feltételek egy kiegyensúlyozott politikai életre, mert alapkonszenzusok vannak a pártok, a politikai és társadalmi csoportok között. Ezzel szemben a fragmentáció nem igazán segíti elő a demokrácia stabilizálódását, túl erősek a konfliktusok, túl harciasak és egymással szembenállók a pártok, nincs megegyezés. Ha egy kicsit továbbvisszük Almond gondolatmenetét, akkor talán nem túlzott kijelentés, hogy e logika szerint a homogén politikai kultúra inkább önmérséklethez, a fragmentált pedig önfelértékeléshez vezet.

A nyugati példák azonban ezt a „tiszta” logikát csak részben támasztják alá. Az angolszász típusú két-, két- és fél pártrendszerekben ez az önmérséklet nem mindenütt érvényesül – még leginkább az Egyesült Államokban, ahol viszont az erős elnöki rendszer az egyik fontos magyarázata a pártrendszer visszafogottságának. Angliában a két nagy párt hagyományosan kiemelkedő szerepet játszik a politikai életben (magatartásuk tehát legalább önfenntartó), Kanadában pedig az etnikai eredetű szembenállás erősíti fel a pártok öntudatát. Inkább jellemző tehát az önfenntartás, amit egyfelől alátámaszt a két nagy párt hagyományosan koncentrált – és elfogadott! – politikai, társadalmi szerepe, másfelől a fennálló alapkonszenzus, amelyen „belül” a pártok önfenntartása, részleges önfelértékelése nem okoz társadalmi elégedetlenséget vagy belpolitikai feszültséget.

Más volt a helyzet a kontinensen, ahol a fragmentált politikai kultúra az ötvenes–hatvanas években a legtöbb országban valóban sokpártrendszert, kiélezett politikai ellentéteket, kormányválságok sorát, illetve a pártok önfelértékelését hozta magával (például Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban, Németországban, Hollandiában, a kevés párt ellenére Ausztriában stb.). Csakhogy ezekben az országokban a 60-as, 70-es évektől kezdve új folyamatok indultak el: éppen az elhúzódozó instabilitás és válság hatására a *főbb pártok és politikai aktorok az önfelértékelő magatartásról az önmérséklő magatartásra tértek át*, megteremtve ezzel a konszenzuális demokráciák alapfeltételeit. Ez egy tudatos politikai magatartásváltás volt, amelynek meglették a kedvező belpolitikai következményei. (A fragmentált politikai kultúra hatásait azonban nem mindegyik politikai elitnek sikerült ellensúlyoznia, erre tipikus példa Olaszország.)

Az új demokráciák politikai kulturális állapota sajátos képet mutat: ahol nincsenek vagy nem jelentősek az etnikai konfliktusok, ott a lakosság, a polgárok politikai kultúrája nem fragmentált, inkább homogén, s legfeljebb pragmatikus, gazdasági-szociális, „profán” problémák mentén tagolódik. Ezzel szemben a politikai aktorok világában erősen fragmentált a politikai kultúra, erős a megosztottság. Miután azonban – mint erről már korábban említést tettem – a civil társadalom nem igazán tud befolyást gyakorolni a politikai szféra belső működésére, ezért a politikai élet arculatát a politikai aktorok, a pártok szabják meg, és így *a fragmentáció a domináns elem*. A fragmentáció önmagában, a nyugati tapasztalatok alapján is a pártrendszer önfelértékelésének irányába hat, s ettől kezdve már a politikai aktorokon, a párteliten múlik, hogy felül-emelkednek-e a politikai kulturális adottságok következményein, avagy megmaradnak az önfelértékelő magatartás mellett. A tapasztalatok azt mutatják, hogy 10-11 évvel a rendszerváltás után a kelet-európai és balkáni országok elitjei a konfliktusok radikális élezésére törekednek, s ha konszolidáltabb formában is, de ez érvényes a közép-európai országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország) politikai elitjeire is.

9. *A pártrendszer és a társadalom kapcsolata*. Azokban az országokban, ahol a társadalom különféle intézményeken, illetve a közvéleményt megjelenítő fórumokon (média stb.) keresztül képes nyomást gyakorolni a pártokra, s ahol a pártok is hagyományosan széles kapcsolatrendszert építettek ki és tartanak fenn a polgárokkal, általában erőteljes hatások érvényesülnek a pártrendszer önmérséklése avagy önfenntartása irányában. Ezzel ellentétes esetben, tehát ahol a társadalomnak nincsenek ilyen eszközei, sőt igénye sem a politikai aktorok befolyásolására, illetve ahol a pártok sem tartanak fenn integratív erejű kapcsolatokat az emberrel, a pártok önfelértékelő hajlama erősödhet fel.

Nyugat-Európában, mint már korábban említettem, a pártosodás, a párttagoltság a társadalmi törésvonalak alapján jött létre. A törésvonalak „mentén” hatalmas taglétszámú (szocialista, keresztény-katolikus, agrárius) tömegpártok jöttek létre, amelyekhez a lakosság igen magas százalékban kapcsolódott, vagy tagként, vagy szimpatizánsként, vagy egyes pártokhoz közel álló intézményekbe belépve. A pártok és a polgárok integráns kapcsolata tehát már a genezisznél kimutatható, s ez egészen az 50-es, 60-as évekig nem is igazán változott. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az utóbbi évtizedekben jelentős lett a távolság a professzionalizálódó pártok és a választópolgárok között, s kialakult egyfajta bizalmatlanság is a pártokkal szemben; megmaradtak azonban azok az intézmények, és változatlan maradt a közvélemény ereje is, amelyek igénybevételével a polgárok bármikor tudnak „üzenni” a pártoknak.

Az új demokráciákban a polgárok kevés eszközzel rendelkeznek ahhoz, hogy befolyásolni tudják a pártok, a politikai aktorok magatartását. Ennek bizonyos okait korábban már említettem: a rendszerváltás a civil társadalom részvétele nélkül zajlott le, azóta sem épültek ki a civil kontroll intézményei, így a polgárok voltaképpen nem integrálódtak a demokratikus rendszer egészébe. Emiatt nemcsak a lehetőségük hiányzik arra,

hogy a pártok működését befolyásolják, de szándékuk sincs, hogy hatást gyakoroljanak. Mindennek következményeképpen a posztkommunista országok pártelitjei meglehetősen „zabolázatlanul” folytathatják tevékenységüket, s ez erőteljesen az önfelértékelő mozzanatokot erősíti fel. Kivételt képeznek azok az országok, ahol erős etnikai konfliktusok vannak, ugyanis ezekben az országokban a nemzeti többséget megjelenítő nacionalista gyűjtőpártok (mint például a Milosevics elnök mögött álló párt), illetve a kisebbséget képviselő pártok (RMDSZ, szlovákiai magyar pártok) társadalmi támogatottsága és kapcsolatrendszere igen erős, köszönhetően a különleges összetartást hordozó etnikai szembenállásoknak. Utóbbi esetekben a pártok és polgárok egymásra találása szinte automatikusan megtörténik, viszont háttérbe szorulnak olyan etnikumon belüli politikai ellentétek, amelyek később a politikai viták gyúnyagáivá válhatnak. A „visegrádiaknál”, ilyen etnikai problémák hiányai miatt is, kiépitetlen a pártok és a társadalom közötti kapcsolatrendszer.

10. *A pártok felfogása a demokráciáról, a demokratikus normákról.* Mint már korábban említettem – Almond alapján –, a homogén politikai kultúra az alapértékekben való egyetértésen, egyfajta alapkonszenzuson nyugszik. Az angolszász demokráciákban több évszázad alatt alakult ki, formálódott a demokratikus normák elfogadása, valamint tisztelete, és ez ma nemcsak a politikai aktorokat, hanem a polgárokat is áthatja. Ennek következménye, hogy a pártok nem tartják magukat a demokrácia egyedüli letéteményesének, hanem résznek az egészben (*pars pro toto*), s ez megóvjá őket az önfelértékelés magatartásától.

A fragmentált politikai kultúrájú kontinentális Európában a demokratikus normák kölcsönös elfogadása már nehezebben ment. Az igazi fordulat döntően a 60-as, 70-es években következett be, amikor a rendszerellenes (főként baloldali, szocialista-szociáldemokrata) pártok lemondtak a szocializmusról mint rendszerváltó célról, s elfogadták megkérdőjelezhetetlen értéként a kapitalizmusra épülő, többpártrendszerű parlamenti demokráciát, a jogállamiságot. (Németországban a fő politikai pártok szívós kitartása a demokratikus normák mellett, azok következetes betartása tette lehetővé, hogy a társadalomban, a polgároknak meglevő antidemokratikus mentalitás visszaszoruljon, és átadja helyét a demokrácia iránti általános elköteleződésnek).¹² E folyamattal párhuzamosan alakult ki a pártok, az aktorok egymás iránti toleranciája, a kölcsönös elfogadás, az önmérséklet vagy önfenntartás magatartása.

A posztkommunista „világban” még korántsem zajlott le az a folyamat, amely a kontinens nyugati felén. A politikai aktorok, pártok *általánosságban, elvontan* egyetértének ugyan a demokrácia, a demokratikus jogállam fontosságában, ám *a demokrácia konkrét megvalósulási módjában gyökeres eltérések mutatkoznak*. Kölcsönös bizalmatlanság mutatkozik egymás politikai szándékaival, demokratikus elkötelezettségével kapcsolatban, mindegyik párt önmagát kiállítja ki a demokrácia egyetlen igazi letéteményesének. A *pars pro toto* demokráciákban nélkülözhetetlen elve és szemléletmódja itt nem érvényesül, a pártok egymás fölé helyezik magukat, s politikai ellenfeleiket a demokrácia „határvidékeire” szeretnék szorítani. E tekintetben nem minőségi, hanem pusztán fokoza-

ti különbségek mutatkoznak Kelet-Európa és Közép-Európa új demokráciái között.

A demokrácia általános elfogadásán *belüli* intolarenca legfőbb oka az, hogy a politikai aktorok nem hosszadalmas, közös politikai küzdelmek révén „vívták ki” a rendszerváltást, érték el a demokrácia lehetőségét, és az eltelt tíz-tizenegy év sem volt elég ahhoz, hogy kellő tapasztalatokat szerezzenek egymás demokratikus elkötelezettségéről, demokratikus felfogásáról. Ennek hiányában mindegyik aktor maga kíván lenni a „törvény”, ami egyértelműen az önfelértékelés irányába mutat.

11. *A társadalom elvárásai a pártrendszerrel szemben.* A polgárok a pártoktól általában önmérséklő, legfeljebb önfenntartó magatartást várnak el, mert ha nincsenek különösebb társadalmi konfliktusok, akkor a politikai „békét”, a konszenzuális politizálást preferálják. Sőt ez még akkor is így van, ha a politikai szférát radikális ellentétek osztják meg, ám ezen ellentétekkel nem tud és nem is akar azonosulni az állampolgár; ehelyett arra „szóltja fel” (ha tudja) a pártokat, hogy keressék a kompromisszumos, konszenzuális politikai megoldásokat.

Az angolszász demokráciák, illetve a kontinentális Európa legtöbb országában a politikai élet konszolidálódott, s a választópolgár sem várja el a „békés hétköznapokban” a pártok túlzott magamutogatását, sőt. Más kérdés persze, hogy akkor, amikor kell, tehát a választásokhoz közeledve, a választási kampány idején a pártszimpatizánsok saját pártjuk önfelértékelését várják el, de ez az igény kifejezetten erre az időszakra vonatkozik.

Azokban az országokban viszont, ahol a polgárokat, a társadalmat éles etnikai, vallási, kulturális törésvonalak osztják meg, ott a pártok mögött álló társadalmi csoportok elvárásai gyakran az önfelértékelés irányába mutatnak (gondolok itt például az északir függetlenségpártiakra, a baszk és a katalán, a flamand és a vallon etnikumra, a szerb, a horvát, a bosnyák, az albán etnikumra, a csecsenekre és így tovább). Ez a kihívás igen komoly kihívás a pártoknak. Ha nem állnak ellent ennek a társadalmi igénynek, akkor az polgárháborúhoz vezethet – viszont a tudatos önmérséklő magatartás lényeges mértékben konszolidálhatja az elmérgesedett, radikalizálódott belpolitikai viszonyokat.

Az új demokráciákban a társadalom elvárásai is a fentiek szerint oszlanak meg. A kép azt mutatja, hogy a nemzetiségi-etnikai ellentétektől terhelt országokban jelentős a polgárok önfelértékelés irányába mutató szándéka, s ahol ezt a pártok, az aktorok „komolyan veszik”, ott polgárháborúig fajulhatnak az események (Jugoszlávia). Van azonban – reményeink szerint – arra is példa, hogy a társadalmi önfelértékelési törekvéseket a politikai elitek józansága „veri vissza”, s inkább az önmérséklet gyakorlatát alkalmazza. (Ilyenek az 1996 óta kormányon lévő pártok Romániában, s talán ilyen az 1998 ősze óta hatalmon lévő szlovák kormánykoalíció is. A jövő persze kiszámíthatatlan.)

A közép-európai országokban (Csehországban, Lengyelországban, Magyarországon) *a társadalom, a polgárok elvárásai egyértelműen az önmérséklet irányába mutatnak.* A polgárok a társadalmi békét alapjaiban veszélyeztető körülményeket nem tapasztalnak, ezért nem tudnak azono-

sulni a politikai aktorok között megnyilvánuló radikális ellentétekkel, konfliktusokkal, illetve a konfliktusok élezésének logikájával. A polgárok ezekben az országokban „világos jeleket” küldenek a pártoknak: önmérsékletet követelnek, de nem mindig eredménnyel. Éppen a magyarországi példa bizonyítja legjobban, hogy a pártok nem igazán alkalmazkodnak ehhez az igényhez, inkább saját konfliktusaikhoz kívánják „felzárkóztatni” a polgárokat. Ennek oka döntően az, hogy a pártok politikai küzdelmeik során döntően belső, immanens megosztottságaikat, „törsvonalalaikat” követik.

MILYEN A MAGYAR PÁRTRENDSZER?

Ha az egyes pártrendszerekről próbáljuk eldönteni, hogy az önmérséklő, az önfenntartó vagy az önfelértékelő típusba tartoznak-e, természetesen azt kell megvizsgálunk, hogy a fenti tizenegy kritérium alapján milyen képet mutatnak. Attól függően, hogy az egyes kritériumok szerint milyen típusjegyek vannak többségben, sorolhatjuk a három típus egyikébe egy adott ország pártrendszerét. Minél nagyobb többséget mutat egy típusjegy, annál határozottabban, karakterisztikusabban tartozik a pártrendszer az adott kategóriába. Nagyjából azt mondhatjuk, hogy ha a kritériumok többségében, azaz legalább hat vagy annál több esetben azonos vonásokat mutat egy pártrendszer, akkor biztosan sorolható a három pártrendszertípus valamelyikébe.

Természetesen vannak a tipizáció szempontjából karakterisztikus jegyeket felmutató, és átmeneti, elmosódó, változatos elemeket felmutató pártrendszerek is (nagyon lényeges, hogy az egyes országok pártrendszerei az időben képesek változni, karakterüket nagymértékben vagy alapjaiban megváltoztatni).

Ezek alapján felhasználva a korábbi elemzéseket és a fenti konkrét országokra való utalásokat) elmondható tehát:

- az önmérséklő pártrendszer típusába sorolható többek között az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Ausztria, Belgium, Hollandia, Svájc;
- az önfenntartó típusba Németország, a skandináv államok, Spanyolország, Anglia, s a többi angolszász demokrácia;
- az önfelértékelő rendszerekhez pedig Olaszország, Törökország, Görögország, részben Spanyolország és Észak-Írország pártrendszere.

Vajon melyik típusba sorolható a magyar pártrendszer? A válasz megadása előtt szeretném kiemelni – előrevetítve a vizsgálódás tapasztalatait –, hogy a magyar pártrendszerre vonatkozó jellemzők igen jelentős mértékben kiterjeszthetők a „visegrádi” országok (jelesül Csehország és Lengyelország) pártrendszereire is, hiszen működési karaktereikben nagyon sok hasonló vonás fedezhető fel.

A magyar pártrendszernek az alkalmazott tizenegy kritérium alapján való vizsgálata a következő eredményre vezet.

1. A pártosodás jellege *elitista*, civil társadalmi részvétel nélkül.
 2. A pártrendszer elhelyezkedése a politikai rendszer egészében *pártközpontú*, nem elnöki típusú.
 3. A demokrácia modellje Magyarországon *centrifugális demokrácia*, hiszen fragmentált (elit) politikai kultúra mellett az elitek magatartása kompetitív.
 4. A pártszervezetek belső működése demokratikus ugyan, de az *elitista jellegű* platformosodás jeleit mutatja.
 5. A választási rendszer Magyarországon vegyes jellegű, de inkább *a többségi felé hajlik*.
 6. A társadalom állapota atomizált; *kialakulatlan, halvány törésvonalak* mutatkoznak.
 7. A független államképződés lehetősége megvalósult, de ezzel összefüggésben egy *új nemzeti identitás, nemzeti integráció megteremtésének követelménye* áll a pártrendszer előtt.
 8. A politikai kultúra a társadalomban ugyan inkább homogén, ám a politikai szférában *fragmentált*, s ez a meghatározó a pártrendszereket illetően.
 9. A pártrendszer és a társadalom között nincs szoros kapcsolat, a társadalom nem igazán tud hatást gyakorolni a pártok működésére.
 10. A pártok demokráciafelfogása nem azonos, hanem egy általános, elvi demokrácia-elfogadáson belül egymással élesen szembenálló, *konfliktusos*.
 11. A társadalom elvárása a pártrendszerrel szemben egyértelműen az *önméréséklet, az önkorlátozás iránti igénnyel jellemezhető*.
- Mivel a tizenegy kritériumból kilenc esetében egyértelműen az önfelértékelő vonások a jellemzőek, *a magyar pártrendszer az igen erőteljesen önfelértékelő pártrendszerek típusába sorolandó*.
- Rögtön szeretném ehhez hozzátenni, hogy nem pusztán a magyar, de a közép-európai új demokráciák pártrendszerei is az önfelértékelő típusba tartoznak, sőt talán túlzás nélkül állítható, hogy a posztkommunista országok pártrendszereinek legtöbbször is önfelértékelő működési karakterjegyeket mutat.
- Mi ennek a jelentősége, mi a politikai tartalma annak, hogy a magyar pártrendszer az önfelértékelő típusba sorolható?
- Talán már a korábbi elemzések is egyértelműsítették a következő tapasztalatokat:
1. Az önkorlátozó, önméréséklyő pártrendszerek kifejezetten tompítják a politikai konfliktusokat, politikai és társadalmi megbékélésre, konszenzusra törekszenek. Szerepük kiemelkedő fontosságú ott, ahol igen erőteljes fragmentáció van, és kulturális, ideologikus törésvonalak torlódhatnak egymásra.
 2. Az önfenntartó rendszerek politikai súlyukat kihasználva, ám azt nem növelve igyekeznek a politikai életet szabályozni, az országot irányítani. E pártrendszerek működési karaktere ott igazán hatásos, ahol nincsenek éles megosztottságok a társadalomban és a politikai életben, ám a létező nagy pártok közötti versenyre épül a demokrácia.

4. Az önfelértékelő pártrendszerek a politikai konfliktusok élezésére törekednek, a konfliktusokat igyekeznek a társadalom egészére kiterjeszteni, mert minden egyes párt a saját elsőbbségét és fensőbbségét hirdeti, a politikai ellenfelei kiszorítására törekszik. Ott, ahol csak a politikai szférában van éles fragmentáció és konfrontáció, ám a társadalom viszonylag kiegyensúlyozott, az önfelértékelés kedvezőtlen, mert radikális politikai konfliktusok megjelenéséhez vezet és destabilizálhatja a demokráciát.

5. Mindezekből kiindulva a magyar pártrendszer önfelértékelő jellege nem kifejezetten szerencsés, mert Magyarországon az ideológiai-politikai fragmentáció nem jár együtt a társadalom erőteljes megosztottságával, így az önfelértékelés a konfliktusokat radikalizálja és destabilizációs hatása van. Mint ahogy azt a kontinentális demokráciák példája bizonyítja, erőteljes társadalmi megosztottság, kulturális-ideologikus törésvonalak és radikális politikai szembenállások esetében az önkorlátozó politikai magatartás a legszerencsésebb – különösen akkor, ha ráadásul *csak* a politikai szférát hatják át radikális ellentétek. Az eltelt 10-11 év tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy sem a magyar, sem a közép-európai pártrendszerek nem jutottak el erre a felismerésre, amelynek okai azonban a régió demokratizálásának és pártosodásának az előbbiekben taglalt sajátosságaiban rejlenek.

ZÁRSZÓ

Tanulmányomat azzal a kérdéssel kezdtem, hogy vajon lehetséges-e az új demokráciák működési tapasztalataiból új tipizációs lehetőségeket meríteni. Az egész írás az *igen* bizonyítására szolgált.

Nézzük meg még egyszer, miből ered ez a lehetőség!

Ha alaposabban utánagondolunk, azonnal észrevevesszük, hogy a nyugati pártrendszerek az esetek többségében jól reagáltak a politikai kihívásokra (kivételek persze akadnak). Ahol a politikai és társadalmi konfliktusok „normális” mederben maradtak, ott ma már az önfenntartás a jellemző: ahol pedig erősek és szívósak a politikai és társadalmi törésvonalak, ott a pártrendszerek képessé váltak egyfajta önkorlátozó, konszenzusorientált politikai magatartásra. Roppant érdekes jelenségnek bizonyultak azonban az új demokráciák pártrendszerei, amelyek minden erőteljes politikai fragmentáció ellenére nem voltak képesek váltani, nem tudtak áttérni (még?) az önkorlátozó, önmérséklő, konfliktust enyhítő politikai gyakorlatra. Vajon miért nem? E kérdésre csak akkor tudunk válaszolni, ha bizonyos kritériumok alapján vizsgáljuk meg a pártrendszerek *külső* környezetét, illetve *belső* mozgatórugóit.

A tizenegy kritérium alkalmazása megmutatta, hogy *milyen jellemzők, sajátos vonások esetében nem tud* egy pártrendszer rugalmasan reagálni a kihívásokra, újfajta magatartásra áttérni. Nem sikerül ez akkor:

- ha a pártosodás, tágabban a demokratizálás folyamata elitista módon, a civil társadalom részvétele nélkül zajlik, és a civil társadalom

a rendszerváltás utáni időszakban is kimarad a politikai folyamatok alakításából;

- ha centrifugális demokrácia alakul ki, tehát a politikai fragmentáltságot a pártok kompetitív magatartása tovább növeli;
- ha a társadalom tagolatlanul, atomizált, markáns törésvonalak nélkül jut a diktatórikus rendszerből a demokráciába, és ezáltal a pártok nem a társadalomra „épülnek rá”, hanem saját maguk ellentétéire;
- ha a pártok egymás iránti demokratikus tapasztalata hiányos, és ezért nincs megegyezés, konszenzus a demokratikus alpnormák érvényesítésében;
- ha a társadalom, a polgárok természetes konszenzusigénye vagy vágya vagy el sem jut a pártokig, vagy utóbbiak ezt az igényt *képtelenek* akceptálni.

Mindezek a vonások olyan új elemek, amelyeket a nyugati demokráciák és pártrendszerek még nem igazán produkáltak, lévén, hogy a nyugati pártosodási folyamatok története másképpen alakult, mint a posztkommunista országokban. A „posztmodernnek” tekinthető politikai változások azonban olyan új válságjelenségeket is felszínre hozhatnak – sőt már felszínre is hoztak –, amelyekbe az új demokráciák – így Magyarország is – minden előkészítés nélkül belecsöppentek. Ez különösen vonatkozik a civil társadalom, a polgárok nélküli demokratikus gyakorlatra, a társadalmi törésvonalak esetleges elhalványulására, a „civil”, politikának szóló üzenetek totális hatástalanságára. Másképpen fogalmazva, az új demokráciák pártrendszerei önfelértékelésének problémái sajátos jellemzők ugyan, de a továbbiakban más régiókban és országokban is előfordulhatnak. Nem haszontalan tehát egy olyan tipizációs kísérlet, amely az újonnan keletkező problémák értelmezéséhez, feldolgozásához is igyekszik támpontokat adni.

JEGYZETEK

- ¹ Almond, G. 1956. Comparative Political Systems. *The Journal of Politics*, 18.
- ² Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. 1. Cambridge University Press
- ³ Beyme, K. v. 1984. *Politische Parteien in westlichen Demokratien*. München–Zürich
- ⁴ Lijphart, A. 1969. Consociational Democracy. *World Politics*, 21. 207–225.; U. ö. 1984. *Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. Yale, U. O. 106–127.
- ⁵ Lipset, S. M.–Rokkan, S. 1967. *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*. New York
- ⁶ Vö. Fricz Tamás 1994. A pártszervezeti demokratizmus kérdéséhez. *Politikatudományi Szemle*, 2.
- ⁷ Duverger, M. 1959. *Die politischen Parteien*. Tübingen
- ⁸ Lipset, S. M.–Rokkan, S.: i. m.
- ⁹ Az oszloposodás jelenségéről, szakirodalmáról lásd: Enyedi Zsolt 1998. *Politika a keresztjegyében*. Osiris
- ¹⁰ Kirchheimer, O. 1965. Die Wandel des westeuropäischen Parteiensystems. *Politische Vierteljahresschrift*, 6. 20–41.

- ¹¹ Rokkan, S. 1970. Die vergleichende Analyse der Staaten und Nationenbildung: Modelle und Methoden. In: Zapf, W. (Hrsg.): *Theorien des sozialen Wandels*. Köln-Berlin: 228–252.
- ¹² Vö.: Fricz Tamás 1997. Stabilitás és új kihívások. A német pártrendszer útja 1949-től 1994-ig. *Múltunk*, 4. 39–64.

IRODALOM

- Alemann, v. U.–Heinze, G. R.–Schmid, 1998. Parteien in Modernisierungsprozeß. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1–2. 29–36.
- Alemann, v. U. 1995. Parteien. Rowohlt Verlag
- Aufbruch im Osten Europas*. Hanser Verlag, 1993.
- Beck, U. (Hrsg.) 1998. *Politik der Globalisierung*. Suhrkamp Verlag
- Bendel, P.–Kropp, S. 1998. Zivilgesellschaft – ein geeigneter Konzept zu Analyse von Systemwechseln? Ergebnisse eines interregionalen Vergleichs: Lateinamerika und Osteuropa. 2 für P, 1. 39–68.
- Berber, B. 1994. *Starke Demokratie*. Rotbuch Verlag
- Berg-Schlosser, Müller-Rommel (Hrsg.) 1997. *Vergleichende Politikwissenschaft*. Opladen: Leske+Budrich Verlag
- Beyme, K. v. 1996. *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland*. Piper Verlag
- 1982. *Parteien in westlichen Demokratien*. München
- Bobbio, N. 1994. *Rechts und Links*. Wagenbach Verlag
- Buer, G.–Reiman (eds.) 1997. *Systemwechsel und Demokratisierung*. Wesdeutscher Verlag
- Daalder, H. (ed.) 1987. *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, the Netherlands and Belgium*. London: Frances Pinter
- 1992. A Crisis of Party? *Scandinavian Political Studies*, 15. 269–288.
- Dalton, R. J. 1998. *Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany and France*. Chatham, N. J.: Chatham House
- Der Osten Europas im Prozeß der Differenzierung*. Hanser, 1997.
- Fehr, H. 1998. Von der Solidarität zum Kampf um die Macht. Elitenbildung und Intelligenz in Polen. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 8. 10–20.
- Fenske, H. 1994. *Deutsche Parteiengeschichte*. Schöningh, UTB
- Giddens, A. 1997. *Jenseits von Links und Rechts*. Suhrkamp Verlag
- Immerfall, S. 1998. Strukturwandel und Strukturschwächen der deutschen Mitgliederparteien. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1–2. 3–12.
- Inglehart, R. 1984. The Changing Structure of Political Cleavages in Western Society. In: Dalton, R. I.–Flanagan, S. C. – Beck, P. (eds.): *Electoral change: Realignment and Dealignment in Advanced Industrial Democracies*. Princeton: Princeton University Press, 35–67.
- Ismayr, W. (Hrsg.) 1997. *Die politischen Systeme Westeuropas*. Opladen: Leske+Budrich Verlag
- Janda, Kenneth, 1980. *Political Parties: A Cross-National Survey*. New York: MacMillan
- Kaase, M.–Gibowski, W. G. 1990. Deutschland im Übergang: Parteien und Wähler vor der Bundestagswahl 1990. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 37–38. 14–26.
- Katz, Richard–Peter Mair 1992. Introduction: The Cross-National Study of Party Organizations. In: Katz – Mair (eds): *Party Organizations: A Data Handbook on Party Organizations in Western Democracies, 1960–1990*. London: Sage, 1–20.
- 1995. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel party. *Party Politics* 1: 5–28.
- Kirchheimer, O. 1965. Die Wandel des westerneuropäischen Parteiensystem. *Politische Vierteljahresschrift*. 6. 20–41.

- Kitschelt, Herbert, 1992a. The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*, 20, 1. 7–50.
- 1992b. The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society* 24, 1. 7–52.
- 1995a. Die Entwicklung post-sozialistischer Parteiensysteme. Vergleichende Perspektiven. In: Wollmann, H.–Wissenthal, H.–Bönker, F. (Hrsg.): *Transformation sozialistischer Gesellschaften: Am Ende des Anfangs?* Opladen: Leviathan Sonderheft 15. 475–505.
- 1995. Formation of Party Cleavages in Post-communist Democracies: Theoretical Propositions. *Party Politics*, 4. 447–472.
- Klingemann, H.-D. 1994. Die Entstehung wettbewerbsorientierter Parteiensysteme in Osteuropa. In: Zapf, W.–Dieke, M. (Hrsg.): *Institutionenvergleich und Institutionendynamik*. Berlin: 13–38.
- Lawson, Kay (ed.) 1980. *Political Parties and Linkage: A Comparative Perspective*. New Haven, CT: Yale University Press
- Lemke, C. 1998. Protestverhalten in Transformationgesellschaften. *Politische Vierteljahresschriften*, März. 50–78.
- Lijphart, A. 1992. Democratization and Constitutional Choices in Checho-Slovakia, Hungary and Poland 1989–1991. *Journal of Theoretical Politics*, 4, 2. 207–233.
- 1993. Constitutional Choices for New Democracies. In: Diamond, L.–Plattner, M. (ed.): *The Global Resurgence of Democracy*, Baltimore/London: 146–158.
- Lipset, S. M.–Rokkan, S. 1967. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. In: Lipset, S. M.–Rokkan, S. (ed.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York/London: 1–64.
- Mansfeldova, Z. 1998. Zivilgesellschaft in der Tschechischen und Slowakischen Republik. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 6–7. 13–18.
- Merkel, W. (Hrsg.) 1996. Systemwechsel. Leske+Budrich
- Merkel, W.–Sandschneider, E. 1997. *Systemwechsel 3. Parteien im Transformationsprozeß*. Opladen
- Merkel, W.–Sandschneider, E.–Segert, D. 1996. Einleitung: Die Institutionalisierung der Demokratie. In: Merkel, W.–Sandschneider, E.–Segert, D. (Hrsg.) *Systemwechsel. Die Institutionalisierung der Demokratie*. Opladen: 9–37.
- 1996b. *Systemwechsel 1*. Leske+Budrich
- Mildenberger, M. 1998. Zwischen Konsens und Polarität. Zur Entwicklung der demokratischen politischen Kultur in Polen. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 6–7/. 39–45.
- Münkler, H. (Hrsg.) 1990. *Politisches Denken im 20. Jahrhundert*. Piper Verlag
- Neugebauer, G. 1993. Change and Transition of the East German Political System.: A Chronicle. In: Frederic D. Weil (Hrsg.): *Research on Democracy and Society. Democratization in Eastern and Western Europe*. Greenwich/London: 299–326.
- Neugebauer, G.–Stöss, R. 1996. *Die PDS. Geschichte – Organisation – Wähler – Konkurrenten*. Opladen
- Neumann, F. (Hrsg.) 1996. *Handbuch Politische Theorien und Ideologien 2*. Opladen, Leske+Budrich
- 1998. *Handbuch Politische Theorien und Ideologien 1*. Opladen, Leske+Budrich Verlag
- Niclaß, K. 1995. *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland*. Schöningh, UTB
- Niedermayer, O.–Stöss, R. (Hrsg.) 1995. *Parteien und Wähler im Umbruch*. Westdeutscher Verlag
- O'Donnell, G. 1996. Illusions and Conceptual Flaws. *Journal of Democracy*, 7, 4. 160–169.
- Offe, C. 1994. *Der Tunnel am Ende des Lichts*. Frankfurt a. M. Campus
- Olzog, G.–Liese, H.-J. 1996. *Die politischen Parteien in Deutschland*. Olzog Verlag
- Ökosoziale Marktwirtschaft. Das Jahrhundertkonzept der Volkspartei für Österreichs Zukunft. Multiplex Media Verlag, 1989.
- Pelinka, A.–Plasser, F. 1988. Das österreichische Parteiensystem im internationalen Vergleich. In: Pelinka – Plasser: *Das österreichische Parteiensystem*. Böhlau
- Pelinka, P.–Steger, G. 1988. *Auf dem Weg zur Staatspartei. Zur Geschichte der SPÖ seit 1945*. Verlag für Gesellschaftskritik

- Pickel, G.–Walz, D. 1997. Politikverdrossenheit in Ost- und Westdeutschland: Dimensionen und Ausprägungen. *Politische Vierteljahresschrift*, März. 27–49.
- Pickel, S.–Pickel, G. 1998. Elitenwandel in Osteuropa. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 8. 3–9.
- Plasser, F.–Sommer, F. 1989. Landtagswahlen. *Österreichisches Jahrbuch für Politik*.
- Plasser, F.–Ulram, P. A. 1982. *Unbehagen im Parteienstaat*. Wien–Köln–Graz
– 1992. Überdehnung, Erosion und rechtspopulistische Reaktion. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 2.
- Plasser, F.–Ulram P. A.–Waldrauch, H. 1997. *Politischer Kulturwandel in Ost-Mitteleuropa. Theorie und Empirie demokratischer Konsolidierung*. Opladen
- Politische Theorien in der Ara der Transformation*. Westdeutscher Verlag, 1995.
- Pridham, G.–Lewis, P. (ed.) 1996. *Stabilising Fragile Democracies. Comparing New Party Systems in Southern and Eastern Europe*. London/New York
- Sandschneider, E. 1996. Die Europäische Union und die Transformation Mittel- und Osteuropas. *Z für PW*, 1. 27–50.
- Sartori, Giovanni, 1976. *Parties and Party System. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press
- Schmidt, F. 1998. Rußland – Land der Extreme. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 8. 34–38.
- Schmidt, U. 1998. Sieber Jahre nach der Einheit. Die ostdeutsche Parteienlandschaft im Vorfeld der Bundestagswahl. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1–2. 37–53.
- Schmitter, P. C. 1991. The Consolidation of Democracy and Representation of Social Groups. *American Behavioural Scientist*, 4–5. 422–449.
- Segert, D.–Machos, Cs. 1995. *Parteien in Osteuropa. Kontext und Akteure*. Opladen
- Segert, D.–Stöss, R.–Niedermayer, O. (Hrsg.) 1997. *Parteiensysteme in postkommunistischen Gesellschaften Osteuropas*. Opladen
- Sontheimer, K.–Bleck, W. 1998. *Grundzüge der politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*.
- Srubar, I. 1998. Elitenwandel in der Tschechischen Republik. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 8. 21–33.
- Taylor, C. 1997. *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*. Fischer Verlag
- Thibaut, B. 1998. Präsidentsielle, parlamentarische oder hybride Regierungssysteme? Institutionen und Demokratientwicklung in der dritten Welt und in den Transformationsstaaten Osteuropas. *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 5–38.
- Unger, F.–Wehr, A.–Schönwälder 1998. *New Demokrats–New Labour–Neue Sozialdemokraten*. Berlin, Elefanten Press
- Urban, W.–Zeidner, E. 1983. Vom Umfang und Nutzen der Parteimitgliedschaft. In: Gerlich, P.–Müller, W. C.: *Zwischen Koalition und Konkurrenz. Österreichs Parteien seit 1945*. Braumüller
- Ware, Alan, 1995. *Political Parties and Systems*. Oxford: Oxford University Press
- Weindenfeld, W. (Hrsg.) 1996. *Demokratie und Marktwirtschaft in Osteuropa*. Verlag Bertelsmann Stiftung
- Wiesendahl, E. 1992. Volksparteien Abstieg. Nachruf auf eine zwiespaltige Erfolgsgeschichte. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 34–35. 3–14.
– 1998. Wie geht es weiter mit den Großparteien in Deutschland? *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1–2. 13–28.

